

BALATON PETRA

A székely falusi társadalom közösségi színtere. Népházak, szövetkezeti házak

Az 1867. évi kiegyezést követően a polgárosuló Magyarország addig soha nem látott gazdasági és társadalmi fejlődésen ment keresztül. Az általános fellendülés azonban nem egyformán jellemezte az ország egész területét és lakosságát. Különösen a – mostoha természeti és archaikusabb társadalmi és gazdasági viszonyokkal jellemezhető – perifériák fokozatos lemaradása volt tapasztalható, ami az állam elkerülhetetlen beavatkozását igényelte.¹ A korábbi eseti és szórványos állami támogatás a századforduló körül kezdett intézményesülni. Átfogó és egységes gazdaságfejlesztő programot, ún. segélyakciókat – az agrárius mozgalom jegyében, a liberális gazdaságpolitika értékeit figyelembe véve – Darányi Ignác (1895–1903 és 1906–1910 közötti) földművelésügyi miniszter indított a Kárpátok egész hegyvonulatára tervezve. A kormányzat széles körű fejlesztési programban kívánta az elmaradott gazdálkodási mód átalakítását, a hagyományos életmód megváltoztatását elérni és ezáltal megteremteni a szociális biztonságot és a nemzetiségi békét.

Az 1897-ben indított, Kárpátalja rutén lakosságát támogató hegyvidéki (rutén) akciót 1902. június 1-jével a Marosvásárhelyen létesített székely kormánybiztosság követte (Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda megyékre kiterjedő hatáskörrel).² A döntési joggal és önálló mozgástérrel rendelkező hivatal illetékessége fokozatosan kiterjedt Erdély ún. szórványterületeire is, a nemzetiségi tömbvidékek közé ékelt magyar-, székely- és csángólakta területekre, később egész megyékre. 1908-tól az erdélyrészi kirendeltség, 1913-tól pedig a marosvásárhelyi (Brassó, Csík, Háromszék, Kisküküllő, Maros-Torda, Udvarhely megyék) és kolozsvári

¹ Székelyföld gazdasági hanyatlásáról és a társadalmi-kormányzati törekvésekről korábbi cikkeimben foglalkoztam, ezek adatait e bevezetőben külön hivatkozás nélkül adom meg. Vö.: BALATON PETRA: A székely akció előzménye és története. *Székelyföld*, 6. (2002) 6. sz. 62–93.; Uő: A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről. *Magyar Kisebbség*, Új sorozat, 8. (2003) 2–3. (28–29.) sz. 82–90.; Uő: A székely társadalom önszerveződése: a székely társaságok (Törekvések Székelyföld a XX. század elején). I–II. rész. *Korunk*, III. folyam, 21. (2010) 1:78–85., 2:71–78.

² A „székely akció” mindazon társadalmi és állami tevékenységek összességét jelenti, amelyek a XIX. század végétől a székelység helyzetének javítására irányult. Tartalmi különbséget jelent, hogy mely állami/társadalmi intézmények vagy szervezetek tevékenységét sorolták az akcióban való részvételhez (társadalmi, állami, kormányzati), illetve e tevékenységeket mely földrajzi-közigazgatási területre kiterjedően értelmezték. BALATON PETRA: *A székely akció története. 1/1. Munkaterv és kirendeltségi jelentések*. Bp., 2004. (= BALATON)

(Alsófehér, Hunyad, Kolozs, Krassó-Szörény, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megyék) kirendeltségek irányították a gazdaságfejlesztő programot.³ (1. térkép)

A „népsegítő akciók” az 1910-es évekre elvesztették ínségakció jellegüket és rendszeres munkakörrel bíró középfokú szakhivatalokká alakultak át. Az immár hat – hegyvidéki, kolozsvári és marosvásárhelyi, felvidéki, nagyváradi, temesvári, majd eperjesi⁴ – miniszteri kirendeltség, mely Magyarország 31 megyére kiterjedő illetékességgel működött, a földművelésügyi igazgatás feladatait látta el Kárpátalja, Felvidék, Székelyföld, Bánát, Partium (tágabb) területén. (2. térkép) Az akciók az anyagi segítségnyújtáson kívül a térségek önerőből történő talpraállítását célozták a jövedelmező intézmények és gazdasági rendszerek meghonosításával, a társadalmi önszerveződésre és kezdeményezésre is számítva.

Jelen tanulmány a székely gazdaságfejlesztő program számos tevékenysége közül a művészettörténeti szempontból is jelentős tárgyi emlékekkel, a népházakkal (szövetkezeti házak) foglalkozik. A népház-hálózat kiépülése szoros összefüggésben volt a társadalmi szerveződéssel, a gazdaköri és szövetkezeti hálózat kiépülésével; egyben tükrözte az élénk gazdasági és társadalmi életet folytató települések, kistrégiók körét is, ahol megfelelő anyagi háttér és sokrétű intézményhálózat létezett. A rendelkezésre álló rendkívül hiányos források alapján, azok következtetéseit⁵ is számításba véve Székelyföld félezer településének egytizedében jött létre népház, a többi gazdasági és társadalmi állapota nem igényelte, illetve nem tudta létrehozni azt.

A Földművelésügyi Minisztérium kormányzati elve értelmében egyrészt olcsó kamatú és könnyen visszafizethető kölcsön formájában, másrészt állami hozzájárulással támogatott közösségeket vagy a közösség javára szolgáló intézményeket.⁶ A székely (erdélyrészi) akció egyes tevékenységi köreinek anyagi fedezetét azonban nehéz megállapítani, mert a kirendeltség személyi és dologi költségeit csak „átalányképpen” határozták meg, így nem kellett mereven ragaszkodni az egyes feladatokra rendelkezésre álló költségtervhez.⁷ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a tárca az akció regionális koordinálására hivatott kirendeltségtől függetlenül más csatornákon is támogatta Székelyföld gazdaságát, például az Országos Központi

³ Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 184 Földművelésügyi Minisztérium, Általános iratok (= K 184) 1917. 147 456. (A kirendeltség 3687/1917. sz. felterjesztése)

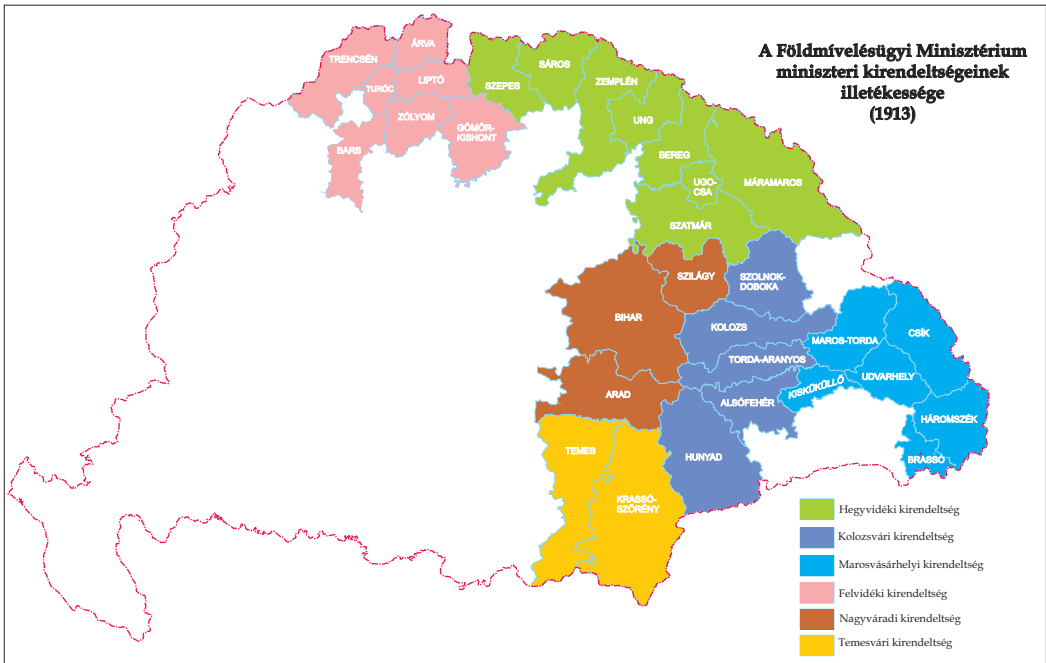
⁴ A temesvári kirendeltég egy évig (1913 áprilisa és 1914 májusa között) működött; Eperjes székhellyel a Felvidéken 1914-ben alakították ki az új kirendeltséget. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (= K 27), 1913. okt. 23. minisztertanácsi ülés.

⁵ A következtetlenségek számolási hibákból, hiányos statisztikai adatsorokból, illetve a Földművelésügyi Minisztérium évi működéséről szóló, 1902–1913 közötti jelentések és a kirendeltségi beszámolók közötti ellentmondó adatokból adódnak, amit a szórványosan fennmaradt levéltári anyag eltérő adatsorai fokoznak.

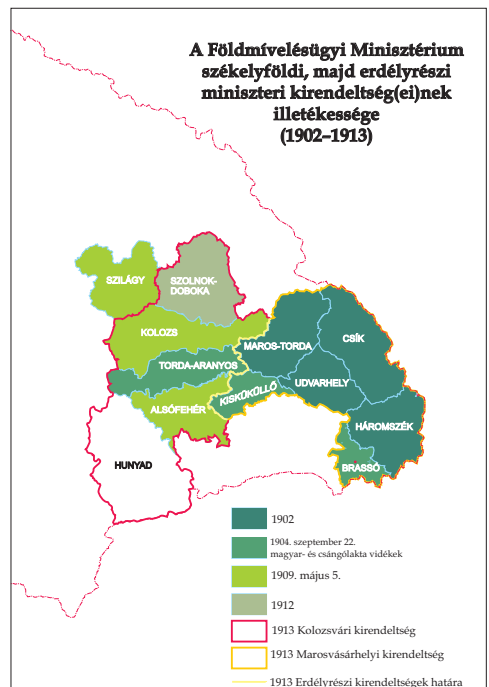
⁶ KOÓS MIHÁLY: *A székely actio ismertetése*. Bp., 1905. (A továbbiakban: Jelentés: SZA 1905. 10–11).

⁷ Indoklás a Földművelésügyi magy. kir. Ministerium 1905. évi költségvetéséhez. Bp., 1904. 96., Indoklás a Földművelésügyi magy. kir. Ministerium 1908. évi költségvetéséhez. Bp., 1907. 127.

Hitelszövetkezeten keresztül juttatta el a hitel-, tej- és gazdasági szövetkezetek számára az anyagi támogatást.

1. térkép: A Földművelésügyi Minisztérium miniszteri kirendeltségeinek illetékessége (1913)

2. térkép: A Földművelésügyi Minisztérium székelyföldi, majd erdélyrészi miniszteri kirendeltségeinek illetékessége (1902-1913)

A népház és szövetkezeti ház fogalma és feladatai

Az akció megszervezésekor még nem terveztek ilyen típusú épületeket; az agrárius sajtó szerint feltételezhetően német (porosz) előzmények alapján indult el az építési program Magyarországon. A szociális célzat mellett nem elhanyagolható a népművészet pártfogása sem, ugyanis a falusi középületek csakis „falusi stílusban”, azaz a helyi népművészet alapján épülhettek.⁸ Jelenlegi forrásaink szerint az első komplex rendeltetésű épületek 1909-re, a gazdaságfejlesztő program 7-10 éves működésének eredményeképpen jöttek létre.⁹

Míg a kirendeltségi jelentések szinonimaként használták a *népház* és a *szövetkezeti ház* fogalmakat, és a korabeli szóhasználatban a népház kifejezés terjedt el, addig a minisztériumi ügyintézésben megkülönböztették a fogalmakat.¹⁰ A gyakorlatban az épületek többsége szövetkezeti háznak épült, mert a kezdeményezők és fő finanszírozók a helyi – általában tej- és hitelszövetkezetek – voltak. A népház nagyobb társadalmi összefogást feltételezett, általában a gazdakör kívánta létrehozni a falu szellemi, társadalmi és gazdasági életének központját. Funkciójában nem tértek el egymástól, mindkettőben helyet kaptak a gazdasági és társadalmi intézmények, itt tartották a gazdasági előadásokat és összejöveteleket.

A miniszteri kirendeltség a Magyar Gazdaszövetség 1904. évi nagygyűlése után agrárius kezdeményezésre határozta el a falusi *gazdakörök* szervezését. De a székely akció hivatala gyakorlati tapasztalatok alapján is arra az eredményre jutott, hogy értelmes és megbízható helyi vezetők – akik általában a helyi lelkészek és tanítók voltak – nélkülözhetlenek a gazdasági akció kivitelezésében. Sok esetben a gazdakör bonyolította le az akció községszintű ügyeit, vásárolt olyan gazdasági szükségleteket (például mezőgazdasági gépeket), amelyekre az egyének nem voltak képesek. A gazdaköri tulajdonban levő gépeket legtöbbször a népházak udvarán létesített gazdaköri gépszínekben helyezték el, vagy a községtől kapott ingyen telken épített gépszínekben. Általában a gazdakör készítette elő és szervezte a további gazdátársadalmi kapcsolatokat (szövetkezeteket, birtokossági szervezkedéseket). 1911 végén az erdélyrészi akció keretében 552 regisztrált (működő) gazdakör volt összesen 28 199 taggal.¹¹ A legtöbb Udvarhely megyében alakult (a települések 90%-ában),

⁸ KESERÜ KATALIN: *Thoroczkai Wigand Ede*. Bp., 2007. 129–138. (A továbbiakban: KESERÜ, 2007)

⁹ Az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) jelentése szerint már 1889-től „uttörőleg ... több népház és népotthon építését mozdította elő olcsó kölcsönként vagy adományul”. SÁNDOR JÓZSEF: *Az EMKE 1913. évi jelentése*. Kolozsvár, 1913. XXVII. (A továbbiakban: EMKE, 1913.)

¹⁰ Gödöllői Városi Könyvtár, jelzet nélkül (év nélkül).

¹¹ A Földművelésügyi Minisztérium éves jelentései a székely akció működési területén levő gazdakörök számát – megyei részletezés nélkül – közölték, a kirendeltségi jelentések pedig 5 alkalommal megyei adatokat tettek közzé a gazdaköri tagok számával. A székely sajtó településszintű adatokat az 1909. és 1910. évekről közölt. *Székelyek Naptára*. 2. évfolyam. Szerk.: MOLNÁR EMIL, MEGYASZAI MIHÁLY. Kézdivásárhely, 1909. 133–135. (A továbbiakban: SZN 1909.); *Székelyek Naptára*. 3. évfolyam. Szerk.: BENKŐ PÁL, MEGYASZAI MIHÁLY, NAGY KÁROLY. Kézdivásárhely, 1910. 167–168. (A továbbiakban: SZN 1910.)

ahol a tanítókar aktivitására már a korszak sajtója is felfigyelt. Háromszék megyében még 1907-ben sem érte el a gazdakörök aránya a 30%-ot, viszont 1911-re a községek 87,5%-ában működött már gazdakör, ellenben Csík megyében csak a települések 59%-ában. Kedvező volt az arány a Brassó megyei csángó falvakban: 1909-ben már mindegyik településen volt gazdakör, míg a barcasági magyar falvakban csak egy meglétéről van adatunk.¹² Maros-Torda megye elmaradottsága 1907-ig szembetűnő (13,7%), a kirendeltségi központhoz való közelség és a gyakori érintkezés ellenére vagy éppen azért „lustult el” a megye gazdatársadalma.¹³ A marosvásárhelyi gazdakör megalakulása után vett nagyobb lendületet a fejlődés: 1909-re megháromszorozódott a számuk, és 1911-re már 64% volt a gazdakörrel bíró települések aránya.¹⁴

Megállapítható, hogy 1907–1909 között alakult a legtöbb gazdakör Székelyföldön, kisebb, de dinamikus fejlődési időszak volt 1909–1911 között is. A gazdaköri tagok átlagszáma (51–52 fő egy településen) még így is nagyon kevés volt a térségben.¹⁵ A források alapján valószínűsíthető, hogy minden megyében voltak olyan „kiemelt” gazdakörök, amelyek feltűnően sok támogatást kaptak, például Udvarhely megyében Siménfalva (Elekes Dénes gazdaköri elnök), ahol hitel-, „Hangya” szövetkezet, tejszövetkezet, takarmányozócsarnok is volt; vagy Homoródszentpál (Ürmösi József lelkész, gazdaköri elnök) és Homoródvárosfalva (Péter Sándor lelkész, gazdaköri elnök).¹⁶

A dualista kormányzat nagy hangsúlyt fektetett a perifériákon a mezőgazdasági *szövetkezeti* mozgalom kiépítésének,¹⁷ és az Országos Központi Hitelszövetkezet már a székely akció elindulása előtt szövetkezeti akciót indított a térségben. 1898–1901 között 50 hitelszövetkezet alakult, 1902-ben néhány önálló fogyasztási szövetkezet és 126 hitelszövetkezet működött Székelyföldön. A szövetkezeti élet kezdeményezője Károlyi Sándor munkatársa, dr. Gidófalvy István (1859–1921) szászrégeni, majd kolozsvári kir. közjegyző volt, akinek tevékenységének köszönhetően Maros-Torda megye jóideig vezető szerepet töltött be a szövetkezeti mozgalomban. Irányítása mellett Erdélyben 1910-ig közel 400 szövetkezet alakult.¹⁸

A tárca a székely akció költségvetési keretében külön feltüntetve támogatta a szövetkezeti ügyet az újonnan alakulóknak segélyezésére vagy forgótókeként újabb szövetkezeti szakcsoportok létrehozására (1902–1908 között 70 000 K, 1909–1912 között 100 000 K, majd a világháború végéig 150 000 K volt a támogatás összege).¹⁹

¹² 1909-ben Apáca községben volt gazdakör. SZN 1909. 134.

¹³ *Udvarhelyi Híradó*, 10. (1907) 38:3. (szep. 22.)

¹⁴ 1907 januárjában alakult meg a marosvásárhelyi gazdakör Tótfalussy József református lelkész kezdeményezésére. A gazdakör tevékenységére ld.: *Székely Világ*, 3. (1907) 4(99):39. (jan. 27.), 17(112):256. (ápr. 18.); *Maros-Torda*, 8. (1907) 19:5. (máj. 2.)

¹⁵ BALATON, 2004. 427., 480. Az adatok az 1910/1911. évre vonatkoznak.

¹⁶ DORNER BÉLA, ENESAI: Székelyföldi esetek: Erdélyi gazdasági emlékek, elbeszélések. Bp., 1940. 13.

¹⁷ TAKÁCS IMRE: Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák–Magyar Monarchia korában, 1867–1918. Bp., 1989. 47–51.

¹⁸ KELEMEN LAJOS: *Dr. Gidófalvy István*. Kolozsvár, 2002.

¹⁹ BALATON, 2004. 349–353.

A *hitelszövetkezetek* részt vettek a segélyakció lebonyolításában, például a parcellázások keresztülvitelében, a tenyészállatok beszerzésének finanszírozásában, a közös bérletek megszerzésében stb.²⁰ Számuk nem maradt el az országos átlagtól: 1911-ben a 287 hitelszövetkezet 986 községre kiterjedően működött; Maros-Torda megye településeinek 68%-ában, Csík 84%-ában, Háromszék 90%-ában és Udvarhely 91%-ában.²¹ Az általuk összegyűjtött tőke azonban elenyésző volt a nemzetiségi pénzügyi intézetek tevékenységéhez képest.

A *fogyasztási szövetkezet* bolthelyisége a raktárral a népházban kapott helyet. Székelyföldön az infrastrukturális nehézségek miatt nehéz volt beszerezni a megélhetési szükségleteket, ezért általában a helyi lakosság kezdeményezte ezek megalakulását. 1908-ra megháromszorozódott a számuk, 1911 végére már 162 községi fogyasztási szövetkezet működött a kirendeltség körzetében 45 033 – 487 630 K értékű – üzletrésszel.²²

Leggyakrabban a *tejszövetkezetek* kezdeményezték a népházakat: a közel 0,5 millió K értékű tej szövetkezeti értékesítéséből felhalmozott tőkéből az üzleti helyiség, jégverem kialakítását és a berendezések beszerzését. A tejszövetkezetek alakítása 1906-ig nagy nehézségekbe ütközött a bizalmatlanság miatt, 1909 végére azonban már 64 községcsoportban működött. Az ismétlődő takarmányhiány és az értékesítési nehézségek miatt megakadt azonban a fejlődés, és az egymástól elkülönülten megalakított tejszövetkezetek életképtelensége a sajtó visszatérő témája volt.²³

A népházakban kapott otthont az *állatbiztosító szövetkezet*, az első (sertésbiztosítással összekötött) magyarországi szövetkezet 1904 júniusában Székelyföldön (Alsósímenfalva, Udvarhely megye) jött létre.²⁴ A törvényszéki cégjegyzett szövetkezetek szerződéses viszonyba léptek a szintén szövetkezeti alapon szervezett Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társasággal, amely az állományban bekövetkezett 5%-on felüli kárt 0,5% viszontbiztosítási díj ellenében fedezte. A Társaság 1909-ben Marosvásárhelyen külön szervezetet létesített, 1911-ben pedig a kirendeltség is

²⁰ A legjobban működő hitelszövetkezetek keretében a *Magyar Gazdák Vásárcsarnokellátó Szövetkezete* gazdasági termékeket *értékesítő szakcsoportokat* létesített, 1904-ben pedig Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Sepsiszentgyörgyön értékesítő központokat állítottak fel a térség eladható terményeinek értékesítésére (gyümölcs és lóheremag) és gazdasági szükségleteinek (vetőmag, gazdasági gépek) beszerzésére azonnali készpénzfizetés ellenében, kevés közvetítői jutalék felszámolásával. MOL K 178 Földművelésügyi Minisztérium, Elnöki Iratok (=K 178), 1902. 8907.; *Szabadság*, 3. (1907) 103:4. (máj. 7.); *Udvarhelyi Híradó*, 7. (1904) 14:7. (ápr. 3.)

Jelentés: FM 1912. 60.

²² *Székely Világ*, I. (1905) 26:309. (aug. 20.); BALATON, 2004. 407.; Jelentés: FM 1912. 60.

²³ DORNER BÉLA, ENESEI: *Az erdélyi szászok mezőgazdasága*. Győr, 1910. 172. (A továbbiakban: DORNER, 1910); BALATON, 2004. 375.; *Udvarhelyi Híradó*, 15. (1912) 5:5. (jan. 28.), 8:4. (febr. 18.)

²⁴ A gazdák közötti kölcsönösség, az ún. hopsa intézménye az állatbiztosító szövetkezetek megalakulása előtt is jellemző volt Székelyföldön: a beteg és levágásra kerülő állatok ehető húsát a falubeliek megvették a gazdától, hogy annak kárát így csökkentsék. *Udvarhelyi Híradó*, 7. (1904) 25:5. (jún. 19.)

szerződést kötött a Társasággal, ennek köszönhetően év végére 173 község csatlakozott a szövetkezeti állatbiztosításhoz.²⁵

A népkönyvtárak számára külön helyiség állt rendelkezésre a népházakban, ezek a gazdasági, társadalmi ismeretek és irodalmi műveltség terjesztését, valamint a kizsákmányoztatását szolgálták. A kirendeltség a falusi gazdakörök népkönyvtár-adományozását helyeselte,²⁶ ellenben a minisztérium a feloszlás veszélyének kitett egyesületek helyett a (minimum 100 írni-olvasni tudó magyar lakossal rendelkező) községeknek adományozott 100, ritkábban 150 kötetből álló népkönyvtárat, illetve a könyvek elhelyezésére 20 K könyvszekrény-beszerzési segélyt. A települések azonban a közhasznú ismeretek terjesztése helyett inkább a könyvek rongálástól való védelmére törekedtek.

A székely akció megindulásakor már 63 népkönyvtár működött a térségben. A minisztérium 1903-ban a népkönyvtárral még nem rendelkező székelyföldi gyógyfürdők ellátását támogatta,²⁷ majd 1905-től a sok kérvény és a szűk hitelkeret miatt előjegyzés alapján történt a népkönyvtár-adományozás, de 1906-ban is a 42 kérvényből csak 18-at tudtak teljesíteni. A népkönyvtári hálózat gyorsan fejlődött: 1907 tavaszára már 222, 1909-ben 315 működött, legnagyobb részük gazdaköri kezelésben, és az 1910-es évekre pedig már több mint 600. Voltak olyan gazdakörök, amelyek arra panaszkodtak, hogy mind elolvasták a könyveket, és újabb könyvgyűjteményeket kérnek.²⁸ A szépirodalmi, népszerűsítő (gyűjteményes kiadások, regények, mesék, költemények), történelmi és ismeretterjesztő könyvek mellett a minisztérium *népies ismertető füzetek, újságok és gazdasági szakkönyvek kiosztásával* igyekezett a gazdasági ismereteket terjeszteni.²⁹ Ugyanezt a célt szolgálták az 1905–1914 között minden év novembere és márciusa között megtartott *téli gazdasági előadások*³⁰ is a népházakban, ahol a falusi népet közvetlenül érintő gazdasági, közigazgatási,

²⁵ A falusi szövetkezet igazgatósága becsülte fel a tagok állatait és fizette ki a becslésnek megfelelő kárösszeget; intézkedett a beteg állatok gyógykezeléséről, a kényszerlevágásokról és értékesítésről; a központ végezte el a díjak kiszámítását és az írásbeli munkákat. A tagok ingyenes orvosi ellátásban részesültek, a szövetkezeti tag csak fuvart volt köteles adni az orvosnak. *Székelyek Naptára*. Szerk.: MOLNÁR EMIL, MEGYASZAI MIHÁLY. Kézdivásárhely, 1911. 152–154. (A továbbiakban: SZN 1911.); *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911) 25:2. (jún. 18.); BALATON, 2004. 438–439., 485.

²⁶ BALATON, 2004. 353–354.

²⁷ Így kaptak könyvtárakat Bálványosfüred, Málnás és Előpatak Háromszék megyei fürdőtelepek. *Székely Lapok*, 33. (1903) 67:2. (márc. 22.); *Maros-Torda*, 4. (1903) 12:3. (márc. 26.)

²⁸ *Udvarhelyi Híradó*, 15. (1912) 12:5. (márc. 17.); BALATON, 2004. 405., 432–433.

²⁹ Például a Földművelésügyi Minisztérium Néplap című kiadványát minden gazdakör és szövetkezet ingyen kapta 1903-tól; az Országos Gazdaszövetség ugyancsak a kiadványait ingyenesen megküldte a gazdaköröknek 1906–1907-től. A minisztérium 1912–1913-ban több mint 60 mezőgazdasági tartalmú népies ismertetőfüzetet küldött a gazdaköröknek. BALATON, 2004. 353.; MOL K 178, 1903. 339; *Udvarhelyi Híradó*, 16. (1913) 1:4. (jan. 5.)

³⁰ Az előadások száma nehezen megállapítható, mert az adatokat hol naptári évek szerint (minisztériumi és alispáni éves jelentések), hol pedig naptári éveken átnyúló évszakok – ősztől tavaszig – (kirendeltségi jelentések) szerint közölték. A Földművelésügyi Minisztérium csak az 1907/1908 és 1908/1909 telén rendezett gazdasági népies előadásokról készített összefoglaló kimutatást. *Az 1908/1909. évi gazd-*

jogi tudnivalókat és általános szociális vonatkozású kérdéseket vitatták meg. A nők számára szervezett előadásokat (gazdaköri tagok feleségei és felnőtt leányai számára) általában orvosok tartották gazdasági, főleg háztartási kérdésekről, közegészségügyi és gyermeknevelési alapismeretekről. A kirendeltség nagy hangsúlyt fektetett az alkoholizmusellenes tevékenységre (az Alkoholelles Szövetség marosvásárhelyi fiókjával). Az elméleti előadásokat audiovizuális oktatás révén színesítették, képeket és fényképeket 1905/1906 telétől vetítettek.³¹

A népház otthont adhatott állatkiállításokkal és előadásokkal egybekötött állatdíjazásoknak is, amelyek legfőbb célja a kiállított állatok mérlegelése, hátrányainak és előnyeinek ismertetése volt, ez egyben alkalmat jelentett a kiosztott tenyészanyag gondozásának és táplálásának ellenőrzésére is, de előfordult, hogy gépbemutatókkal, illetve tejelőversenyekkel kötötték össze az eseményeket.³²

A népházban rendezték a keresetkiegészítés céljára szervezett gazdasági szaktanfolyamokat, amelyek közül a téli háziipari tanfolyamok voltak a legjelentősebbek. A gazdasági eszközök, vessző- és szalmaáruk előállítása mellett kisipari foglalkozásokat (nőiruha-készítő, gombkészítő) is tartottak az 1910-es években a női munkaerő nagyobb arányú foglalkoztatottsága érdekében.³³ A kirendeltség biztosította az anyagi háttérrel (nyersanyag és munkagépek), a tanfolyam befejeztével pedig vásárral egybekötött kiállítást szervezett, a kiállítók munkagép- vagy nyersanyagadományban részesültek. A foglalkozásokat általában képzett háziipari tanítók, tanítónők tartották. A gazdasági akció háziipar-fejlesztési programjában azonban volt egyfajta nosztalgia, a megváltozott gazdasági és társadalmi körülmények miatt nem lehetett azt régi szerepkörében visszaállítani.

Népházak (szövetkezeti házak) a székely (erdélyrészi) akció keretében

A népház (szövetkezeti ház) összetett feladatából adódóan Székelyföld több mint félszáz településében elősegítette a falumodernizációt és a vidékfejlesztést.

A szórványosan fennmaradt forrásokból az épületek felépítése jól körvonalazható. A helyi gazdakörökből és szövetkezetekből érkező kérelmeket a közigazgatási hatóságokhoz terjesztették fel, majd annak (általában a főispánnak) támogatásával a kirendeltség marosvásárhelyi hivatalához. A központ csak a jól működő intézmények kérelmét támogatta a minisztériumnál. A tárca a szövetkezeti tagok önrészt rendszerint csak azzal a kikötéssel egészítette ki, hogy a kibővített vagy újonnan felépített intézményben díjtalanul biztosítsanak helyet valamennyi társadalmi egy-

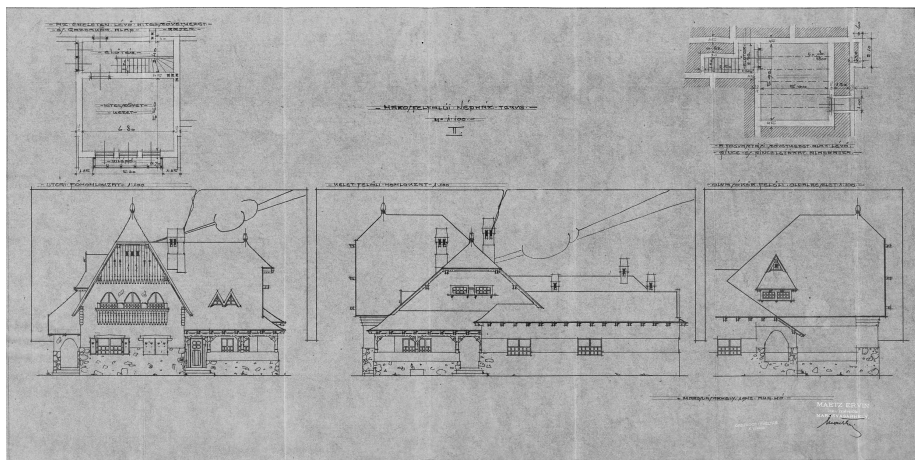
dasági téli népies előadások és gazdasági háziipari tanfolyamok jegyzéke. Bp., 1908. (A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai, 1908/22.)

³¹ BALATON, 2004. 429., 467.; *Magyarország földművelésügye az 1910. évben.* Bp., 1912. 66.; *Székely Világ*, I. (1905) 35:426. (okt. 22.); *Maros-Torda*, 6. (1905) 45:1. (okt. 26.)

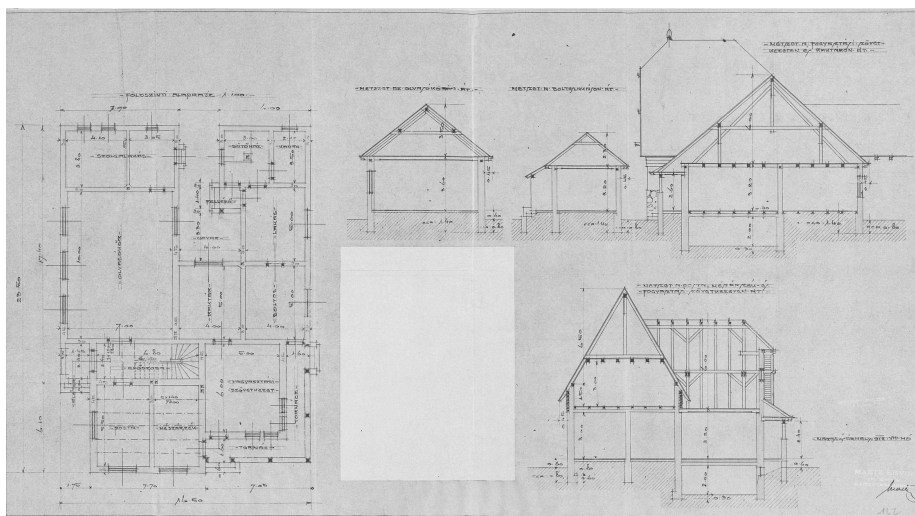
³² BALATON, 2004. 293–294., 378.

³³ *Udvarhelyi Híradó*, 15. (1912) 18:6. (ápr. 28.)

letnek (vagy ritkábban csekély bér ellenében), illetve a szolgáltatásokat a községi lakosok is ingyen igénybevehetik, de mindenféle szeszes ital kimérése és fogyasztása hatóságilag tilos volt az épületben.

1. kép: Marosfelfalui népház (Maros-Torda megye) tervrajza

2. kép: Marosfelfalui népház (Maros-Torda megye) tervrajza

A községek ingyen adtak telket az építkezésekhez. Koós Mihály, a kirendeltség vezetőjének számítása szerint egy népház építési költsége átlagosan – nem számítva az ingyen adott igás- és kézimunkát, a telket és az építőanyagot – 7800 K volt, amiből 4800 K-t a helyi intézmények, 3000 K-t pedig a kirendeltség adott államsegélyként.

Az államsegély kisebb része a népházakra szánt hitelkeretből adódott (1909-ben 10 000 K, 1910-1911-ben 20-20 000 K), a többi anyagi fedezetet a minisztérium külön juttatta.³⁴

A székely (erdélyrészi) akció keretében 1909-ben 17, 1910-ben 9 népház létesült, 1911-re már valóságos „népházmozgalom” bontakozott ki, év végére számuk 44-re emelkedett, közülük 27 kapott állami segínyt 70 200 K értékben, a többi népház építéséhez a tárca kölcsönt adott. A minisztérium az épületeket jelzalog formájában elidegenítési tilalom alá helyezte az anyagi támogatás erejéig. Egy másik hivatali irat jóval többre, 19 népházra és 48 szövetkezeti házra tette az épületek számát. Az intézmények többsége (62,6%-a) a szövetkezeti mozgalomban vezető szerepet vállaló Maros-Torda megyében épült, ami összefüggésben állhatott Marosvásárhely közelségével és a megyeszékhelyen ez időben történt városfejlesztéssel. A sajtó híradásaival kiegészítve 1912 végére Székelyföld 503 településén 64 épület készült el, ami 67 települést vont be a népházak körébe, vagyis a települések 13,3%-át. Az erdélyrészi akció teljes területét nézve 70 népház tanúsította a társadalmi összefogást, de az akcióba újonnan bevont megyékben csak elvétve épült egy-egy épület.³⁵

megye	Községek ¹	tejszövetkezetek (1912)	gazdakörök (1911)	hitelszövetkezetek (1913)		népházak, szövetkezeti házak (1912)
				száma	működése hány községre terjed ki	
Maros-Torda	204	30	130	44	156	42
Udvarhely	134	8	121	40	116	9
Csík	61	-	36	25	52	5
Háromszék	104	3	91	32	113	8
Torda-Aranyos		-	27	20	80	n. a.
Brassó		-	7	8	12	1
Kisküküllő		-	38	17	40	2
Alsófehér		-	23	8	95	1
Kolozs		6	57	58	191	1
Szilágy		-	29			1
összesen		47	552			70

Szövetkezetek és népházak (szövetkezeti házak) száma az erdélyrészi kirendeltség területén

³⁴ BALATON, 2004. 440. 486.

³⁵ Gödöllői Városi Könyvtár, jelzet (év) nélkül. Az adatok valószínűleg az 1911 végi állapotokra utalnak.

A fennmaradt források 22 népház és 48 szövetkezeti ház építését tartalmazzák. Maros-Torda megyében 7 népház (Koronka, Pókakeresztúr, Székelykaskad, Erdőszentgyörgy, Székelyhodos, Udvarfalva és Székelybós) és 35 szövetkezeti ház (Szentgerice, Mezőfele, Ikland, Nyárádszentlászló, Szentháromság, Nyárádgálfalva, Nagyernye, Bacskamadaras, Rigmány, Göcs, Harasztkerék, Mezőpanit, Lukafalva, Mezőménes, Buzaháza, Ákosfalva, Nyomát, Marossárpatak, Kibéd, Makfalva, Sóvárada, Mezősámsond, Erdőcsinád, Mezőmadaras, Mezőkölpény, Mezőcsávás, Vajdaszentivány, Csittszentivány, Geges, Disznajó, Marosjára, Gernyeszeg, Beresztelke, Nyárádremete és Székes) működött. Az *ákosfalvi* szövetkezeti házban a népkönyvtár, a bolthelyiség, a raktár, a tejszövetkezet és a gazdaköri helyiség mellett az ifjúsági és a temetkezési egyesület is helyet kapott.³⁶ *Ikland* és *Nyárádszentlászló* községekben a tejszövetkezetek és gazdakörök mellett állatbiztosító szövetkezet, dalárda, olvasókör, népkönyvtár, sőt Nyárádszentlászlón még hitelszövetkezet is működött. *Disznajón* pedig a szövetkezeti ház a tej- és állatbiztosító szövetkezeteknek, a népkönyvtárnak, az Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegélypénztár fiókjának, a munkásközvetítő hivatalnak és a háziipari téli foglalkoztató műhelynek adott otthont.³⁷ *Makfalván* Erdély egyik legjobban működő hitelszövetkezete kezdeményezte a fogyasztási, értékesítési, valamint állatbiztosító szövetkezeteket és a gazdakört befogadó népház építését.³⁸

Természetesen adminisztratív hiba is előfordult a segítyezés során. Sőt, egyes gazdakörök (például a *kibédi*) szóbeli ígéret alapján hozzákezdtek az építkezésekhez, azonban a kilátásba helyezett segíty nem érkezett meg. A helyzet megoldása a hiányos források miatt nem állapítható meg.³⁹

A kirendeltség a nagy költségű és kizárólag államsegélyből tervezett népház-építkezésekhez nem járult hozzá, illetve a település anyagi viszonyaival arányban levő tervrajz és költségvetés elkészítésére utasította az illetékes községet. Például *Marosfelfaluban*, ahol *Maetz Ervin* marosvásárhelyi mérnök 30 000 K összköltségű épülettervét a kirendeltség az 1039 fős lakosság intézményeinek és anyagi teherbíró-képességének megfelelően javasolta átdolgozni.⁴⁰ A népház nagyszabású tervrajza ezidáig még nem került közlésre (1 és 2. kép).

³⁶ MOL K 184, 1911-112-54516. (106798/1910., 54516/1911.) A kirendeltség 1910. november 10-i 5195. számú felterjesztése a minisztériumhoz. A Földművelésügyi Minisztérium 1911. március 8-i 106798/1910. számú rendelete.

³⁷ MOL K 184, 1911-112-54654. (54654/1911.) A kirendeltség 1911. április 25-i 2351. számú felterjesztése a minisztériumhoz.; (54972/1911) A kirendeltség 1911. május 15-i 1870. számú felterjesztése a minisztériumhoz

³⁸ MOL K 184, 55124/1911. A kirendeltség 1911. május 19-i 2071. számú felterjesztése a minisztériumhoz.

³⁹ MOL K 184, 1911-112-16568. (16568/1911.) A minisztérium 1911. január 3-i 33105. számú rendelete.

⁴⁰ MOL K 184, 1913-112-33331. A kirendeltség 1913. március 15-i 2163. számú véleményes jelentése a minisztériumnak. Maetz Ervin építész munkássága a két világháború közötti időszakban teljesedett ki Marosvásárhelyen: a városi tanácsos tervezte a marosvásárhelyi 35 házas ONCSA-telepet és 1925-ben a szecessziós Bustya-villát Kós Károly és Thoroczkai stílusában.

Udvarhely megyében 9 népház épült: Magyarhermányon (fogyasztási szövetkezet és gazdakör), Parajdon (fogyasztási szövetkezet és gazdakör), Rugonfalván (tejszövetkezet és gazdakör), Mátsfalván (hitelszövetkezet, ifjúsági egyesület, községi iroda és gazdakör), Bikafalván (ifjúsági egyesület és gazdakör), Lövétén (fogyasztási szövetkezet és gazdakör), valamint Küsmődön és Székelyzsomboron. Az első, atyhai népház vázlatrajza ebből a megyéből maradt fenn 1907-ből Thoroczka Ede Wigand Ede jóvoltából,⁴¹ de az épület valószínűleg nem készült el. Bikafalván a régi községházat alakították át kisebb népházzá 300 K állami támogatással, a mozgalom élén a helyi tanító, egyben gazdaköri vezető állt.⁴² A megyében fordult elő, hogy a szövetkezeti ház építése túlmutatott egy falu összefogásán, a Nagy-Homoród menti kistérségi gazdaszervezeteinek otthonát építették fel Homoródszentpálon Recsenyéd, Homoródszentpéter, Városfalva és Homoródjánosfalva települések együttműködésében. Az építkezés gondolata először 1905-ben egy homoródszentpáli gazdaköri összejövetelen merült fel, mert a szűk bérelt helyiségek nem voltak megfelelőek a helyi intézmények számára.⁴³ A falu közepén adományképpen kapott telken *Ürmösi József* unitárius lelkész, szövetkezeti vezető, gazdaköri elnök támogatta az építkezést, készítette el a vázlatrajzot és az épület beosztási tervét, amely alapján *Fekete Benjámint* székelyudvarhelyi építőmester⁴⁴ kidolgozta a részletes építési tervet. A megye egyik legszebb, ugyanakkor legköltségesebb épülete 1912 őszére 34 000 K összköltségből és 5000 K állami támogatásból készült el. Ez otthon adott a könyvtár, a gazdakör, a fogyasztási szövetkezet, a tejszövetkezet számára, valamint a kulturális tevékenységeknek. A népházban tartottak Székelyföldön először tudomány népszerűsítő vetített képes előadásokat 1913-tól.⁴⁵

Csik megyében 5 szövetkezeti ház alakult (Gyergyóújfalu, Gyimesközéplak, Csíkszenttamás, Csomafalva, Nagykászon). Gyergyóújfaluban az 1907-ben alakult fogyasztási és értékesítési szövetkezet 4218 K költséggel önerejéből építette fel helyiségét, ahol 1908-tól helyet kapott a hitelszövetkezet, a gazdakör és a népkönyvtár. A kirendeltség 3000 K építési segélyével épületbővítésre került sor 1911 nyarán.⁴⁶

⁴¹ Az atyhai népház vázlatrajzát közzétette: KESERÜ, 2007, 130.

⁴² *Udvarhelyi Híradó*, 15. (1912) 22:6. (máj. 26.), 32:4. (aug. 4.), 46:5. (nov. 10.); *UH*, 16. (1913) 18:7. (máj. 4.), 26:5. (jún. 29.)

⁴³ Az ötletet csak 1909-ben terjesztette fel Ürmösi József lelkész-szövetkezeti vezető a kirendeltséghez. BALÁZSI DÉNES: *Ne nézze senki csak a maga hasznát... Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén*. Székelyudvarhely, 1995. 41–43. (A továbbiakban: BALÁZSI, 1995.) 41–42.

⁴⁴ Fekete Benjámint építőmester-vállalkozó Udvarhely megyében dolgozott a XX. század elején, elsősorban kivitelező volt, de gyakran a tervezésben is részt vett. Például Firtosmartonos község unitárius templomát Pákei Lajos kolozsvári építészmérnök tervei alapján az ő vállalkozásában építették fel 1905–1906-ban. Ez szolgált mintául az 1908-ban felszentelt székelyudvarhelyi belvárosi unitárius templomnak, amelynek tervezésében Fekete is részt vett.

⁴⁵ BALÁZSI, 1995. 41–42.; A népház felavatásának programját közölte: *Udvarhelyi Híradó*, 15. (1912) 40:5. (sept. 29.), 43:5. (okt. 20.).

⁴⁶ MOL K 184, 54864/1911. A kirendeltség 1911. május 9-i 1067. számú felterjesztése a minisztériumhoz.

Háromszék megyében a 8 szövetkezeti ház (Uzon, Sepsikőröspatak, Gidófalva, Sepsiarikos, Székelytamásfalva, Málnás, Sepsibodok, Egerpatak) építéséről nincsenek adataink, *Brassó* megyében *Brassóapácán* 3000 K segélyből épült fel népház 1911 nyarán.⁴⁷ *Kisküküllő* megyében *Bonyhán* és az EMKE 10 000 K segélyéből *Radnóton*⁴⁸ jött létre népház, *Szilágy* megyében pedig *Diószadon*. *Kolozs* megyében jelentősebb, 6000 K értékű anyagi támogatást a *szucsági* hitelszövetkezet kapott építési segélyként; a hitel-, fogyasztási, tej- és állatbiztosító szövetkezetek számára felépült 12 000 K költségű népház 1912. november 10-én adták át.⁴⁹ *Alsó-Fehér* megyében a *balázsfalvi* népház építését támogatta az EMKE 500 K-val 1912-ben.⁵⁰

A népház művészettörténeti jelentősége

A népházak különös jelentőségét és érdekességét művészettörténeti jelentőségük is fokozza: az épületek több mint negyedét a magyar építészet egyik legjelentősebb alakja, a magyaros szecesszió építésze és iparművésze, *Thoroczkai Wigand Ede*⁵¹ (1870–1945) tervezte. Thoroczkai népművészeti gyűjtőútjai⁵² hatására egyre több szerkezeti és díszítőelemet vett át a népművészetből, és következetesen vallotta, hogy a paraszti kultúra hagyományával átítatott kortárs művészetnek elsősorban a vidék építészeti arculatának megőrzésében van feladata. Thoroczkai marosvásárhelyi tartózkodása alatt (1907–1914 között) a gyorsan fejlődő városban jelentős megbízásokat kapott Bernády György polgármester és Koronghi Lippich Elek minisztériumi tanácsos pártfogásának köszönhetően.⁵³ Emellett a falusi építészetben is maradandót alkotott; kultúrafeltáró tevékenysége a Földművelésügyi Minisztérium székely akciója és a kultuszminisztérium népiskolai akciója keretében bontakozott ki. A kirendeltség vezetősége nagy fontosságot tulajdonított a népháznak mint intézménytípusnak, ezért Thoroczkait bízták meg az egyedi- és típustervek elkészítésével: „Népház a neve ennek az épületnek, mert magában foglalja a falusi nép összes társadalmi intézményeit... Nem hivatalok ezek, hanem a falusi nép saját intézményei. Otthonuk sem lehetett tehát a hivatalos építőművészet dermedtően

⁴⁷ MOL K 184, 55487/1911.

⁴⁸ EMKE, 1913.

⁴⁹ MOL K 184, 54679/1911.; *Mezőgazdasági Szemle*, 30. (1912) 12: 655-656.

⁵⁰ EMKE, 1913.

⁵¹ Thoroczkai Wigand Ede névalakja a szakirodalomban nem egységes, én az általa használt alakot használok.

⁵² 1907-ben székelyföldi útjának eredményeképpen, egyúttal ottani építészeti munkáinak előzményeképpen „Az én falum” című grafikai sorozatát tette közzé a *Művészet* folyóiratban. THOROCZKAI WIGAND EDE: Az én falum. *Művészet*, 6 (1907) 5:329-336.

⁵³ Vö. KESERÜ, 2007. Tervei alapján épült például a Székelyföldi Ipari és Kereskedelmi Kamara (1909-1911), a Kultúrpalota Könyvtárszobája és Tükörterme (1912). Több magánmegrendelőnek tervezett városias-modern stílusú családi házat, például Bernády György lakóházát (1909) vagy a Schmidt-házat (1911).

unalmas egyformaságú produktuma, hanem ennek az otthonnak már külsejében is ki kellett fejezni, hogy nem a hivatali szellem, hanem a nép gondolkozó, érző és élő lelke lakja a Népház helyiségét.”⁵⁴

Az építész vallomása szerint kivált Udvarhely megye néhány ősi székely községe (Küsmöd, Énlaka, Atyha, Medesér, Kobátdemeterfalva) volt rá nagy hatással, az itt talált motívumokat dolgozta át saját formaérzéke szerint és ötvözte modern szemléletmóddal.⁵⁵ A szociális célzatú építészeti munkáiban elsősorban a kultúrával összefüggő funkcionális, közösségi épülettípusok tervezése foglalkoztatta, a helyi hagyományokat (alaprajz, építkezési mód, jelleg és szokások) és a kor követelményeit szem előtt tartva.

Bár Thoroczkai életrajzi feljegyzése szerint 20 népháza épült fel Erdélyben, kevesebb mint felének maradt fenn a tervrajza, ezek kivétel nélkül mind Maros-Torda megyében épültek.⁵⁶ Az épületek két alaptípus sokféle változatát mutatják: a kerített udvaros és az L alakban egymásba kapcsolódó, két épületszárnyból álló és ezek találkozásánál nyíló népháztypust. Keserü Katalin művészettörténész elemzése szerint a közös jellemvonások mellett mindegyik népháznak határozott stílusa volt, igazodva a település lélekszámához, lakóinak tevékenységéhez és a domborzati viszonyokhoz.⁵⁷ A hegyoldali falvak esetében a kis alapterület, az egymás fölélt elhelyezett helyiségek jellemzőek, a völgyekben elterülő falvakban egymásba fűződő helyiségek sorát tervezte. A fa anyagismerete házainak gazdag tagozásán, hatalmas tetőszerkezetein, tornyokon, tornácokon, benyílókon mutatkozott meg a kerítések változatos formái mellett. A népházakat olykor boronafalal, máskor falazottan vagy gerendás oromzattal tervezte, mindig magas nyeregtetővel, a bejáratot védő előtetővel vagy félköríves bejárattal, ami mögött „ácsorgó” húzódott (huruba-típus).⁵⁸ A helyiségekhez kapcsolódó, fűrészelt díszű deszkás tornácok, „árnyékaljak” tették otthonossá a közösségi épületeket. Thoroczkai tervrajzainak részletgazdagsága, a kis alapterületek maximális funkcionalitása mellett színérvét, fejlett forma- és térérzékét a kortársak is kiemelték. Kivált a szerkesztésben mu-

⁵⁴ PETROVICS ELEK: Thoroczkai Erdélyben. *Művészet*, II (1912) 5:189-194. (A továbbiakban: PETROVICS, 1912)

⁵⁵ LYKA KÁROLY: Thoroczkai Wigand Ede újabb munkái. *Magyar Iparművészet*, 12(1909) 7: 257-260. (A továbbiakban: LYKA, 1909)

⁵⁶ KESERÜ, 2007. 129.

⁵⁷ A harasztkeréki, mezősámsondi és gálfalvi népházokról nemcsak a tervrajzok, hanem korabeli fotók is fennmaradtak. THOROCZKAI-VIGAND EDE: A ház. *Magyar Iparművészet*, 13 (1910) 8:315-324.; THOROCZKAI-VIGAND EDE: *Hímes udvar*. Bp., 1917. A *Művészet* folyóirat pedig a gálfalvi, mezősámsondi, sárpataki és harasztkeréki népházak terveit, illetve rajzvázlatait közölte le: PETROVICS, 1912. A népházak tervrajzait, vázlatait és fotóit közli: KESERÜ, 2007. 130-136.

⁵⁸ Ez a típus, a hegyvidéki népi hagyományt alapul vevő, mélyen lenyúló tetővel borított-védett, lényegében egyterű, belül kétszintes épületterve (*Hurubám*, 1909) Kós Károllyal közös stílusuk emblémája is lehetne. Vö. KESERÜ KATALIN: Thoroczkai Wigand Ede és Kós Károly, avagy a „székely stíus”. *Omnis creatura significans*. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Szerk.: Tüskés Anna – Kerny Terézia. Bp., 2009. 297-303. (A továbbiakban: KESERÜ, 2009.)

tatott nagy leleményességet, hiszen a népházaknál különböző hivatású épületeket kellett egy fedél alá hoznia.⁵⁹

Az olcsó, kényelmes és művészi alakítású népházak a külföld figyelmét is felkeltette: a *The Studio* tudósítója hosszú tanulmányban írt Thoroczkai székelyföldi munkáiról a *Der Architekt* című folyóiratban 1911-ben.⁶⁰

A falu modernizálása Thoroczkai számára a gazdasági épületekre is kiterjedt, amit számos terve tanúsít (kibédi gazdaköri méhes, mezőmaradasi, sárpataki és gálfalvi bikaistálló, szabédi bikaól). A székely gazdaságfejlesztő program keretében tervei alapján bővült két új épülettel a tordai Szabó József-féle kisebb magyar gazdasági iskola 1909-ben.⁶¹ A kultuszminisztérium népiskolai akciója keretében tervezett iskolaépületei közül különösen az iskolatemplomok Thorockai legérdekebb munkái, ahol a tanteremmé átrendezhető templomtér mellett helyet kapott a lelkészi-tanítói lakás (Gálfalva, Backamadaras).⁶² Figyelme a középületek bútortáának megtervezésére is kiterjedt és az ácsolt szerkezetű parasztbútorok hagyományát követte.

A belsőépítész, építész és kerttervező Thoroczkai székelyföldi iparművészeti és építészeti munkáit modernizmusfelfogása és a művészet társadalmi jelentőségét valló *ars poeticája* eredményeinek tekinthetjük. Keserü Katalin feltételezése szerint Kós Károly, a marosvásárhelyi Radó Sándor és a Fiatal Építészek tagja, Zrumecky Dezső is dolgozhattak a székely akció népházépítési programjában. A jelenlegi források azonban csak *Maetz Ervin* marosvásárhelyi építész és *Fekete Benjámín* székelyudvarhelyi építőmester részvételét erősítik meg. A marosvásárhelyi központtól távolabb fekvő székelyföldi és a szórványterületek népházépítési munkálatairól pedig semmiféle közelebbi információnk nincs. Az építészeket említő adatanyag híján csak a megmaradt épületek elemzésével juthatunk közelebb az állami akciók művészettörténeti jelentőségéhez. Mindenesetre a székely (erdélyrészi) akciónak köszönhetően az 1910-es évekre kialakult a települések azon csoportja, amely anyagi áldozatot sem sajnált gazdátársadalmi szervezeteinek működésére és fenntartására, a közös otthonok kialakítására. Az épületek pedig a kirendeltség vezetősége és

⁵⁹ GELLÉR KATALIN-KESERÜ KATALIN: *A gödöllői művésztelep*. Bp., 1987. KESERÜ KATALIN: *A „gödöllői építészek”. A Gödöllői Művésztelep 1901–1920*. Szerk.: GELLÉR KATALIN. Gödöllő, 2003. 71–76. (a továbbiakban: KESERÜ, 2003.); LYKA, 1909

⁶⁰ KESERÜ, 2007. 136–137.

⁶¹ Az iskolát néhai Szabó József tordai polgár alapítványának felhasználásával és a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával 1906-ban hozták létre a tordai állami birtokkal kapcsolatban. *Areopolisz*, 2. (2002):144–168.; SzN, (1911) 3: 133–139.

⁶² A kormányzat programja keretében 1914-ig Felvidéken és Erdélyben 139 népiskolát építettek. Thoroczkai tervezte például 1909-ben a backamadarasi iskolatemplomot, 1910-ben Magyardellőn a népiskolát templommal, Sáromberke (Maros-Torda megye), majd Mezőújlak (Kolozs megye), Diód (Alsófőhér megye) népiskoláit. Az iskolaépületeit részletesen ismerteti: KESERÜ, 2009; KESERÜ, 2003. 71–76. A gálfalvi iskolaként és templomként funkcionáló épület tervrajzát közzétette: PETROVICS, 1912.

a helyi értelmiség ízlésének köszönhetően máig jelentős művészettörténeti értéket képviselnek.

Balaton Petra:

The Community Scene of Székler Rural Society. Folk houses, cooperative houses

The Minister of Agriculture, Ignác Darányi (1895–1903 and 1906–1910) inaugurated a uniform economic development programme, the so-called aid actions, to supply the underdeveloped regions with governmental support aiming at the whole mountain range of the Carpathian Mountains. The secondary level specialised institutes obtaining regular tasks by the 1910's, wanted to eliminate the underdeveloped economic methods by their wide development programmes, thus created social security and peace for the nationalities..

The Székely (Transylvanian) development programme of the economy between 1902 and 1914 created important artefacts, the so-called folk houses (cooperative houses), in close relationship with the social organisation, the development of the smallholder circles and the network of the cooperatives. About the quarter of the more than 70 buildings were planned by Ede Thoroczkai Wigand (1870–1945), one of the most important figures of the Hungarian architecture, prominent architect and artist of the Hungarian Art Nouveau. The network of the institutes working for the modernisation of the villages and the development of the countryside also played an important role in maintaining the architectural features of the countryside.